

JAROSŁAW ROMINKIEWICZ

ORCID: 0000-0002-2999-8455

Uniwersytet Wrocławski
jaroslaw.rominkiewicz@uwr.edu.pl

47. nowela Justyniana

Wstęp

W noweli 47. Justynian wprowadził nowy wzór datowania dokumentów, które znajdowały się w obiegu prawnym¹. Cesarz postanowił, że wszystkie dokumenty i akta sądowe miały być odtąd datowane zgodnie z kolejnym rokiem panowania sprawującego aktualnie władzę cesarza. Ten sposób określenia daty miał być najważniejszy i nadrzędny w stosunku do datowania według konsulatu, indykcji lub jakiegokolwiek innej praktyki lokalnej, obywatelskiej lub prowincjonalnej².

¹ Szerzej na temat Justyniana i jego epoki zob. m.in. Ch. Diehl, *Justinien et la civilization byzantine au VI siecle*, Paris 1901; J. Moorhead, *Justinian*, Londyn 1994; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, t. 1, Berlin 1960; t. 2, Berlin-New York 1995; J.W. Barker, *Justinian and the Later Roman Empire*, Madison-Milwaukee-London 1966; R. Browning, *Justinian and Theodora*, London 1971 (polskie wydanie: *Justynian i Teodora*, przeł. M. Boduszyńska-Borowikowa, Warszawa 1977); R. Bonini, *Introduzione allo studio dell'età giustiniana*, Bolonia 1980; J.A.S. Evans, *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power*, London- New York 1996; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2001; P. Maraval, *L'empereur Justinien*, Paris 2003; M. Meier, *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion*, München 2004; G. Tate, *Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient, 527–565*, Paris 2004; J.A. Evans, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport 2005 (polskie wydanie: *Justynian i Imperium Bizantyjskie*, przekł. B. Godzińska, Warszawa 2008); *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005; P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006; P.N. Bell, *Social Conflict in the Age of Justinian. Its Nature, Management, and Mediation*, Oxford 2013; P. Heather, *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, New York 2018; C. Koehn, *Justinian und die Armee des frühen Byzanz*, Berlin-Boston 2018.

² Prawie każde większe miasto w późnym antyku miało własny system datowania. Zob. E. Wipszycka, *Chronologia*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1982, s. 305–321 (wraz z cytowaną tam literaturą).

Nowela 47. Tekst i przekład

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΟΤΑΤΤΕΣΘΑΙ ΤΟ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΟΝΟΜΑ ΕΝ ΤΟΙΣ
ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΥΠΟΜΝΗΜΑΣΙ. ΚΑΙ ΩΣΤΕ ΔΙΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΚΩΝ
ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΣΗΜΑΙΝΟΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΑΦΕΣΤΕΡΟΝ
ΓΡΑΦΕΣΘΑΙ

Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰωάννη ἐπάρχῳ πραιτωρίων τὸ β', ἀπὸ ὑπάτων καὶ πατρικίῳ.
<Προοίμιον.> Ἐκεῖνο πάντων εἶναι σεμνότατον καὶ συμβόλαιον καὶ ὑπόμνημα καὶ εἴ τί περ ὅλως εἰς χρόνου μνήμην ἀνθρώποις ἐξεύρηται νομιστέον, ὅπερ καὶ αὐτῇ κοσμεῖται τῇ τῆς βασιλείας μνήμῃ. ὕπατοι μὲν γὰρ καὶ ἐπινεμήσεις καὶ εἴ τί περ δεῖγμα τῶν χρόνων ὅλως ἐστὶ παρ' ἡμῖν, ἔστι μὲν ἴσως καὶ αὐτὰ δηλωτικὰ τούτων ὧν βούλεται τις, οὐ μὴν ἡμεῖς τι τούτων ἀναιροῦμεν, ἀλλὰ μείζονα προσθήκην αὐτοῖς ἐπιτίθεμεν, ἵνα ἐκ μειζόνων τε καὶ τελεωτέρων αὐτοῖς ὁ τῶν χρόνων δηλῶται δρόμος. εἰ γάρ τις ἀπίδοι πρὸς τὰ παλαιότατα πάντων καὶ ἀρχαῖα τοῦ πολιτεύματος, Αἰνεΐας ἡμῖν ὁ Τρῶς ὁ βασιλεὺς τῆς πολιτείας ἐξάρχει, Αἰνεάδαί τε ἡμεῖς ἐξ ἐκείνου καλούμεθα· εἴτε τις καὶ εἰς τὰς δευτέρας ἀρχὰς θεωρήσειε τὰς ἐξ οὗ καθαρῶς τὸ ρωμαϊκὸν ὄνομα παρ' ἀνθρώποις ἐξέλαμψε, βασιλεῖς αὐτὰς κατεστήσαντο Ῥωμύλος τε καὶ Νουμᾶς, ὁ μὲν τὴν πόλιν οἰκοδομήσας, ὁ δὲ αὐτὴν νόμοις τάξας τε καὶ κατακοσμήσας· εἴτε καὶ τὰ τρίτα προοίμια λάβοι τις τῆς βασιλείας, τὸν Καῖσαρα τὸν μέγαν καὶ Αὐγουστον τὸν σεβαστὸν καὶ οὕτω τὴν πολιτείαν ἡμῖν ἐξευρήσει τὴν νῦν διὰ ταύτην κρατοῦσαν (εἴη δὲ ἀθάνατος) ἐξ ἐκείνων προϋοῦσαν. ἔστιν οὖν ἄτοπον ἐν τοῖς συμβολαίοις καὶ τοῖς ἐν δικαστηρίοις πραττομένοις καὶ ἀπλῶς ἐν ἅπασιν, ἐν οἷς <ἂν> μνήμη τις γένηται χρόνου, μὴ τὴν βασιλείαν ἡγεῖσθαι τούτων.

1. Ὅθεν θεσπίζομεν, τοὺς τε ὅσοι τοῖς πραττομένοις ὑπηρετοῦνται εἴτε ἐν δικαστηρίοις εἴτε ἐνθα ἂν συνιστῶνται πράξεις, τοὺς τε συμβολαιογράφους καὶ τοὺς ὅλως καθ' οἷονδὴποτε σχῆμα συμβόλαια γράφοντας εἴτε ἐπὶ ταύτης τῆς μεγάλης πόλεως εἴτε ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὧν ἡμῖν ἐξάρχειν δέδωκεν ὁ θεός, οὕτω πως ἄρχεσθαι τῶν συμβολαίων· Βασιλείας τοῦδε τοῦ θειοτάτου Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος ἔτους τοσοῦδε, καὶ μετ' ἐκεῖνα ἐπιφέρειν τὴν τοῦ ὑπάτου προσηγορίαν τοῦ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος ὄντος, καὶ τρίτην τὴν ἐπινέμησιν, παρεπομένου τοῦ μηνὸς καὶ τῆς ἡμέρας. οὕτω γὰρ ἂν διὰ πάντων ὁ χρόνος τηροῖτο, καὶ ἥ τε τῆς βασιλείας μνήμη ἥ τε τῆς ὑπατείας τάξις ἥ τε λοιπὴ παρατήρησις ἐγκειμένη τοῖς συμβολαίοις ἀνόθευτα ταῦτα κατὰ πολὺν καταστήσει. 1) Εἰ δὲ καὶ τις παρὰ τοῖς τὴν ἐφ' ἑαυτοῦ οἰκοῦσιν ἢ ἄλλοις ἀνθρώποις φυλάττεται παρατήρησις ἐπὶ τοῖς τῶν πόλεων χρόνοις, οὐδὲ ταύτῃ βασκαίνομεν· ἀλλὰ προτετάχθω μὲν ἡ βασιλεία, ἐπέσθω δὲ ὡς εἴρηται ὁ τε ὑπάτος ἥ τε ἐπινέμησις ὁ τε μὴν ἥ τε ἡμέρα, καθ' ἣν πράττεται καὶ γράφεται τὰ γινόμενα, τηνικαῦτά τε ἐπαγέσθω καὶ τὸ τῆς πόλεως πᾶσι τρόποις ἔτος· ἡμεῖς γὰρ ἀφαιροῦμεν μὲν τῶν ἔμπροσθεν οὐδὲ ἓν, βασιλικὴ δὲ προσθήκη τὸ πρᾶγμα αὔξομεν. καὶ ἀρχέσθω εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἡγεμόνι θεῷ προϊούσης πρώτης ἐπινεμήσεως, οὕτω πως αὐτῶν γραφόντων· Βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ θειοτά-

του Αὐγούστου καὶ αὐτοκράτορος ἔτους ἐνδεκάτου μετὰ τὴν ὑπατείαν Φλαβίου Βελισαρίου τοῦ λαμπροτάτου ἔτους δευτέρου τῇ πρὸ τοσῶνδε. οὕτω τε ἐν ἅπασιν ὀνομαζέσθω τὰ τῆς βασιλείας ἔτη τῆς τε ἡμετέρας, ἐφ' ὅσον ἂν αὐτὴν ὁ θεὸς μὴ κύνῃ, τῆς τε τῶν ἐφεξῆς αὐτοκρατόρων· πρόδηλον ὃν ὡς νῦν μὲν ἔτους ἐνδεκάτου τῆς ἡμετέρας γράψουσι ὡς νῦν μὲν ἔτους ἐνδεκάτου τῆς ἡμετέρας γράψουσι βασιλείας, ἀρχομένου δὲ τοῦ Απριλλίου μηνὸς κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, καθ' ἣν ἡμᾶς ὁ θεὸς τοῖς Ῥωμαίων ἐπέστησε πράγμασι, δωδέκατον ἔτος γράψουσι, καὶ ἐφεξῆς οὕτως ἕως ἡμῖν ὁ θεὸς τὴν βασιλείαν ἐκτείνει· ἵνα ἡμῖν καὶ τοῦτο τὸ πρᾶγμα πρὸς τοῖς νόμοις καὶ τῇ τούτων ποιήσει μένοι διηνεκῶς ἀθάνατον, τῆς μνήμης τῆς βασιλείας παντὶ συμπαραγινόμενης πράγματι τε καὶ χρόνῳ. Κάκεῖνο μέντοι προστίθεμεν, ὥστε ἐπειδὴ οἱ τὸν χρόνον ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀποσημαίνοντες μετὰ τῶν ἀσαφῶν ἐκείνων καὶ ἀρχαίων γραμμάτων δηλοῦσιν αὐτόν, παραφυλάττειν ἐν παντὶ δικαστηρίῳ τὸ μετ' ἐκείνα τὰ γράμματα τὰ τῆς ἀρχαιότητος ἕτερα ὑποτίθεσθαι, ταῦτα δὴ τὰ κοινὰ καὶ ἅπασι σαφῇ καὶ ἀναγινώσκεσθαι παρὰ πάντων ῥαδίως δυνάμενα καὶ δηλοῦντα τὸν τῶν πραττομένων χρόνον· ἵνα μὴ περινοστώσιν ἀναζητοῦντες τὸν χρόνον, εἴτα πλανώμενοι μένωσιν ἕως ἀνθρώπῳ τινὶ περιτύχοιεν τὰ γράμματα ἐκείνα ταῖς ἀληθείαις γινώσκοντι. ἀλλ' εἰ μὲν τὰ ἐφεξῆς καὶ μετὰ τὴν προγραφὴν τῶν ἀσαφῶν γραμμάτων τῆς ἐλλάδος εἴη φωνῆς, γράμμασιν ἐλληνικοῖς ὑποτίθεσθαι τὸν χρόνον, εἰ δὲ Ῥωμαϊκὴ τις ἢ τοῦ παντὸς χάρτου καθέστηκεν τάξις, Ῥωμαϊκοῖς μὲν ὑπογραφέσθω γράμμασιν ὁ χρόνος ὑποκειμένοις τοῖς ἀσαφέσιν ἐκείνοις στοιχείοις, σαφεστέραν μέντοι τάξιν ἔξουσιν γραμμάτων καὶ ἦν ἔξεστι πᾶσιν ἀναγινώσκειν τοῖς ὅλως συλλαβῶν Ῥωμαϊκῶν οὐκ ἀνεπιστήμοσιν. <Ἐπίλογος.> Ἡ τοίνυν σὴ ὑπεροχὴ τὰ παραστάντα ἡμῖν καὶ διὰ τοῦδε τοῦ θείου δηλούμενα νόμου ἐν τε ταύτῃ τῇ μεγάλῃ πόλει ἐν τε ταῖς ἐπαρχίαις ἀπάσαις ὧν ἄρχει φανερὰ καταστησάτω, ὥστε μηδένα τολμᾶν ἐτέρως ἀριθμεῖν τὸν χρόνον ἢ τὰλλα πράττειν, ἀλλ' οὕτω καθάπερ ἔμπροσθεν διωρίσαμεν.

Dat. pridie kal Septemb. CP. imp. Iustiniani pp. Aug. anno XI. p.c. Belisarii v. c. anno secundo indictione P.

O tym, aby imię cesarza umieszczano w umowach i dokumentach na początku oraz by daty zapisywano jak najwyraźniej w alfabecie łacińskim

Ten sam cesarz⁴ do Jana, prefekta pretorianów po raz drugi, konsula i patrycjusza

Prolog

Najbardziej doskonały z wszystkich jest taki dokument — albo protokół albo cokolwiek [innego], co ludzie uznali za godne wzmianki o dacie — który jest uświetniony wzmianką o cesarskiej władzy. Konsulowie bowiem i indykcje⁵ oraz

³ *Corpus Iuris Civilis*, t. 3. *Novellae*, red. R. Schoell, W. Kroll, Berolini 1954.

⁴ Czyli Justynian.

⁵ Szerzej na temat indykcji w komentarzu.

wszelkie inne oznaczenia czasu, którymi się posługujemy, są odpowiednie dla datowania tego, co ktoś zamierza; my ich nie usuwamy, lecz dodajemy do nich ważniejszy dodatek, aby upływ czasu był przedstawiony w sposób bardziej doniosły i doskonały. Jeśli bowiem ktoś spojrzałby na najdawniejsze początki [naszego] państwa, to rządził nami jako król Trojanin Eneas; od niego nazywamy się potomkami Eneasza. Jeśli zaś ktoś wejrzałby w drugie początki, dzięki którym imię rzymskie zasłynęło wśród ludzi, królami ustanowieni zostali Romulus i Numa. Pierwszy zbudował miasto, drugi zaś uporządkował je dzięki prawom i zorganizował. Albo też jako trzeci początek władzy mógłby ktoś wziąć wielkiego Cezara i czcigodnego Augusta, i w ten sposób odkrywamy, że to odnoszące zwycięstwa państwo — oby było wieczne — pochodzi od nich. Jest więc rzeczą niegodziwą, by władza cesarska nie zajmowała czołowego miejsca w umowach i aktach sporządzanych w sądach i w ogóle we wszystkich [dokumentach], w których znajduje się jakaś wzmianka o dacie.

1. Dlatego postanawiamy, że ci, którzy pełnią służbę czy to w sądach, czy tam, gdzie przygotowywane są transakcje, zarówno notariusze⁶, jak i urzędnicy sporządzający umowy na jakimkolwiek szczelbu, czy w tym wielkim mieście, czy w innych prowincjach, nad którymi Bóg pozwolił nam panować, w ten sposób mają rozpoczynać dokumenty: „W roku ... panowania..., najwspanialszego Augusta i Cezara”. Następnie [mają] umieścić imię konsula z tego roku, po trzecie indykcję, [po niej zaś] aktualny miesiąc i dzień. W ten sposób data będzie zabezpieczona trwale, a wzmianka o panowaniu, urzędzie konsula i pozostałe informacje umieszczone w dokumentach uchronią je w dużej mierze przed fałszerstwem.

1) Jeśli ktoś przestrzega [innego] sposobu [określania] dat w jego mieście, [stosowanego] przez mieszkańców Wschodu albo inne ludy, nie zabraniamy tego; jednak władza cesarska ma być umieszczona na początku, [po niej] zaś ma iść, jak powiedziano, konsulat, indykcja, miesiąc i dzień, w którym sporządzono i spisano dokumenty. W tym momencie należy dodać w dowolny sposób rok miejski. Nie unieważniamy bowiem żadnej stosowanej od dawna praktyki, poszerzamy datę o dodanie panującego władcy. Ma się to rozpocząć bezzwłocznie, od nadchodzącej, pod Bożym przewodnictwem, pierwszej indykcji. Daty zapisywane będą w taki mniej więcej sposób: „w jedenastym roku panowania Justyniana, najwspanialszego Augusta i Cezara, w drugim roku po konsulacie najznakomitszego Flawiusza Belizariusza, w... dniu przed...”⁷. Tak więc na wszystkich dokumentach należy wymieniać lata naszego panowania, dopóki Bóg będzie je przedłużał, a następnie lata panowania kolejnych cesarzy. Oczywiście teraz będą wpisywać

⁶ Na temat rzymskiego notariatu zob. artykuły M. Kuryłowicza: *Agoranomos i tabellio. Z historii antycznego notariatu*, „Rejent” 1992, nr 9, s. 9–17; *Chirographa i syngrapha. Z historii antycznych zobowiązań pisemnych*, „Rejent” 1994, nr 10, s. 12–25; *Rzymskie przepisy o dokumentach i czynnościach notarialnych*, „Rejent” 1996, nr 4–5, s. 34–44.

⁷ Cesarz miał tu zapewne na myśli datowanie z wymienieniem określonego dnia przed nami/kalendami/idami danego miesiąca.

jedenasty rok naszego panowania, ale począwszy od pierwszego dnia miesiąca kwietnia, w którym Bóg postawił nas na czele spraw Rzymian, będą wpisywać rok dwunasty, i kolejny, jak długo Bóg będzie przedłużał nam panowanie, aby ta sprawa, oprócz praw i ich stanowienia, zapewniła nam na zawsze nieśmiertelność, jak długo wzmianka o panowaniu będzie się pojawiać w każdej sprawie i dacie.

2. Dodajemy ponadto następującą zasadę: ponieważ ci, którzy zapisują datę w sądach, objawiają ją w owym niejasnym i antycznym piśmie, w każdym sądzie do tego bardzo antycznego pisma należy dodać inne — powszechnie znane, jasne dla wszystkich, które wszyscy mogą łatwo odczytać i wyrazić [w nim] datę wydarzeń⁸. [Pozwoli to uniknąć sytuacji], aby nie kręcili się dookoła, szukając daty, pozostając w kłopotcie, dopóki nie spotkają przypadkiem jakiegoś człowieka znającego naprawdę to pismo. Lecz jeśli dalsza część dokumentu, po nagłówku napisanym niejasnym pismem, będzie w języku greckim, należy umieścić pod nim datę w alfabecie greckim, jeśli zaś ktoś dokonał redakcji całego dokumentu w języku łacińskim, datę należy zapisać pod nim w alfabecie łacińskim, umieściwszy ją pod tymi niejasnymi głoskami, jednak za pomocą liter mających bardziej zrozumiałą postać, którą mogą przeczytać wszyscy niebędący całkowicie ignorantami alfabetu łacińskiego.

Epilog

To, co znalazło nasze uznanie i zostało objawione za pomocą tego cesarskiego prawa, Wasza Dostojność winien podać do publicznej wiadomości w tym wielkim mieście oraz wszystkich prowincjach, nad którymi sprawuje władzę, aby nikt nie ośmielił się zapisywać daty i postępować inaczej niż w sposób, jaki ustaliliśmy powyżej.

Wydano w przeddzień kalend wrześniowych, w jedenastym roku panowania Justyniana, najczcigodniejszego Augusta, w drugim roku po konsulacie najwybitniejszego Belizariusza, w okresie pierwszej indykcji⁹.

Komentarz

Zaprezentowana konstytucja Justyniana wydana została 31 sierpnia 537 roku. Cesarz zaadresował ją do pełniącego po raz drugi urząd prefekta pretorianów Jana

⁸ Justynian odróżnia tu skomplikowaną formę łacińskiego pisma, znaną tylko specjalistom, od uproszczonej wersji tego języka, której znajomość była bardziej powszechna (szerzej na ten temat zob. D. Feissel, *Deux Modèles De Cursive Latine Dans L'Ordre Alphabétique Grec*, [w:] *Sixty-Five Papyrological Texts Presented to Klaas A. Worp on the Occasion of his 65th Birthday*, red. F.A.J. Hoogendijk, B.P. Muhs, Leiden 2008, s. 53–64; S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire*, Oxford 2007, s. 175–177).

⁹ Przekład autora.

z Kapadocji¹⁰. Oryginał konstytucji spisano w języku greckim¹¹. Zachował się jednak także jej łaciński przekład, który powstał w nieodległym czasie od sporządzenia wersji oryginalnej.

Ta krótka nowela składa się z prologu, dwóch rozdziałów oraz epilogu¹². W prologu Justynian stara się uzasadnić przyczyny wprowadzenia nowej regulacji. Pierwsze i ostatnie zdanie wstępu stanowią swoistą klamrę, w której cesarz podkreśla, że dokumenty powinny być datowane dzięki wymienieniu w nich sprawującego władzę cesarza.

W noweli 47. wprowadzono także jeszcze jeden nowy obowiązek dotyczący datacji — konieczność uwzględnienia indykacji. Termin *indictio* oznaczał początkowo nadzwyczajny podatek, nakładany przez cesarzy do zaspokojenia konkretnych potrzeb. Z biegiem czasu zaczęto nim określać cykle podatkowe. Od 1 września 312 roku indykacja stała się piętnastoletnim cyklem, podczas którego wysokość podatku miała pozostać niezmienną¹³. Ponieważ w cesarstwie rok podatkowy i kalendarzowy pokrywały się (trwały od 1 września do 31 sierpnia), słowo *indictio*¹⁴ nabrało stopniowo znaczenia chronologicznego, które zachowało po ostatecznej utracie znaczenia podatkowego. Termin *indictio* używany był w odniesieniu do każdego roku w piętnastoletnim cyklu, bez dodatkowego określania, który to cykl¹⁵.

Dokumentacja z Palestyny pokazuje, że prawo to zostało wprowadzone w życie natychmiast, a w Egipcie Środkowym zaczęło ono kształtować praktykę dokumentacyjną od 539 roku¹⁶. Zasady określone w tym prawie miały się na tyle zakorzenić w Egipcie, że kształtowały nawet koptyjską praktykę dokumentacyj-

¹⁰ Szerzej na temat tej postaci zob. J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire: Volume IIIA, AD 527-641*, Cambridge 1992, s.v. *Ioannes 11*, s. 627–635.

¹¹ Greka stała się językiem urzędowym, a zatem głównym językiem cesarskiej kancelarii, około 535 roku. Prawdopodobnie wpływ na tę zmianę miał pretor Justyniana, prefekt Wschodu, Jan z Kapadocji, który, jak się przyjmuje, mógł rozszerzyć na kancelarię cesarską praktykę, która od dawna była standardem w urzędach prefektury (zob. A.M. Honore, *Tribonian*, London 1978, s. 125; M. Maas, *John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London 1992, s. 13, 32, 87; F. Millar, *A Greek Roman Empire. Power and Belief Under Theodosius II*, Berkeley 2006, s. 84–96).

¹² Podział na mniejsze jednostki znajduje się jedynie w łacińskiej wersji noweli.

¹³ Szerzej na temat cykli podatkowych zob. L. Depuydt, *AD 297 as the Beginning of the first Indiction Cycle*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 24, 1987, z. 3–4, s. 137–139; Y.E. Meimaris, *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia*, Athens 1992, s. 32–34; R. Duncan-Jones, *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge 1994, s. 59–63; R.S. Bagnall, K.A. Worp, *The Chronological Systems of Byzantine Egypt*, Leiden-Boston 2004.

¹⁴ W języku greckim *ινδικτιών* (*indiktion*) albo *ἐπινέμησις* (*epinémesis*).

¹⁵ Zob. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan, t. 1, Oxford 1991, s.v. *Indiction*, s. 933.

¹⁶ Zob. D. Feissel, *Documents, droit, diplomatie dans l'Empire romain tardif*, Paris 2010, s. 510, przyp. 31 i 33; R.S. Bagnall, K.A. Worp, *The Chronological Systems of Byzantine Egypt*, Leiden 2004, s. 45–54.

ną. Najwcześniejszy znany koptyjski testament (P.KRU 74) zawiera klauzulę dotyczącą datowania na wzór wprowadzony w 47. noweli Justyniana¹⁷.

Czytając nowelę, można odnieść wrażenie, że głównym celem konstytucji było wprowadzenie jednolitych i czytelnych zasad co do datacji dokumentów i ich zabezpieczenia przed fałszerstwem. Ten drugi powód, podkreślony przez cesarza, należy uznać jednak za zupełnie nieprawdziwy. Trudno bowiem wyobrazić sobie, jak wzmianka o panującym władcy w dacie dokumentu miałaby w praktyce zabezpieczyć go przed fałszerstwem. Wydaje się, że naczelną pobudką, którą kierował się Justynian, wprowadzając nowe zasady datacji dokumentów, była jego megalomania czy, jak kto woli, samouwielbienie, tak typowe dla większości władców. Zjawisko to dostrzegli już niektórzy autorzy z VI wieku. Prokopiusz pisze w *Historii sekretnej* (11,1–2):

Ἐπειδὴ οὖν Ἰουστινιανὸς τὴν βασιλείαν παρέλαβε, συγγεῖν ἅπαντα εὐθὺς ἴσχυσεν. ἃ γὰρ ἔμπροσθεν νόμῳ ἀπορρηθέντα ἐτύγχανεν, ἐς τὴν πολιτείαν εἰσήγε, τὰ τε ὄντα καὶ ξυνειθισμένα καθελὼν ξύμπαντα, ὥσπερ ἐπὶ τούτῳ κεκομισμένος τὸ τῆς βασιλείας σχῆμα, ἐφ' ᾧ ἅπαντα μεταλλάσσοι ἐφ' ἕτερον σχῆμα. ἀρχάς τε γὰρ τὰς μὲν οὐσας ἀνῆρει, τὰς δὲ οὐκ οὐσας ἐφίστη τοῖς πράγμασι: τοὺς τε νόμους καὶ τῶν στρατιωτῶν τοὺς καταλόγους ταῦτ' οὗτο ἐποίηι, οὐ τῷ δικαίῳ εἰκὼν οὐδὲ τῷ ξυμφύρῳ ἐς τοῦτο ἡγμένος, ἀλλ' ὅπως δὴ ἅπαντα νεώτερά τε καὶ αὐτοῦ ἐπώνυμα εἶη. ἦν δέ τι καὶ μεταβαλεῖν ἐν τῷ παραντίκῳ ἥκιστα ἴσχυσεν, ἀλλὰ τούτῳ γε τὴν ἐπωνυμίαν τὴν αὐτοῦ ἔθετο.

Osiągnąwszy władzę cesarską, Justynian natychmiast zdołał wszystko całkowicie pogmatwać. To bowiem, co dawniej było zabronione przez prawo, wprowadzał do konstytucji, a istniejące, przez zwyczaj uświęcone instytucje obalał, i mogło się wydawać, że po to nosił szaty cesarskie, aby wszystko przyoblec w nową szatę. Znosił istniejące urzędy, wprowadzał nowe, których dotąd nie było, i tak samo postępował ze zbiorami praw i rejestrami wojskowymi, nie z uwagi na sprawiedliwość czy dobro publiczne, lecz po to tylko, aby wszystko było po nowemu i nosiło jego imię. A jeśli nawet nie zdołał czegoś zmienić, to i tak obstawał przy nadaniu sprawie swego imienia¹⁸.

Przykłady megalomanii Justyniana widoczne są na wielu poziomach ówczesnej rzeczywistości. Zaczniemy od sfery prawnej. Imię Justyniana widniało w każdej z trzech części jego kodyfikacji prawa rzymskiego, które ukazały się za życia cesarza (*Digesta Iustiniani*, *Institutiones Iustiniani*, *Codex Iustinianus*).

Zgodnie z konstytucją *Omnem*, wydaną 16 grudnia 533 roku, w której cesarz ustanowił nowy program studiów prawnych, słuchacze pierwszego roku bizantyjskich szkół prawa mieli być odtąd nazywani *Iustiniani novi*:

Cuius auditores non volumus vetere tam frivolo quam ridiculo cognomine dupondios appellari, sed Iustinianos novos nuncupari, et hoc in omne futurum aevum optinere censemus, ut hi, qui rudes adhuc legitimae scientiae adspirent et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant, quia illico tradendum eis est primum volumen, quod nobis emanavit auctoribus. Antea enim dignum antiqua confusione legum cognomen habebant: cum autem leges iam clare et dilucide prostent animis eorum facile tradendae, visum est necesse eos et cognomine mutato fulgere.

¹⁷ Zob. M. Nowak, *Wills in the Roman Empire. A Documentary Approach*, Warszawa 2015, s. 127.

¹⁸ Prokopiusz z Cezarei, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998, s. 45.

Uważamy, iż uczniów pierwszego roku nie powinno się już nazywać dawnym, niemądrym i prześmiewczym mianem „rekrutów”. Ma się ich określać mianem „młodzi Justynianie”, która to nazwa, tak postanawiamy, ma być używane po wsze czasy, aby osoby jeszcze nie uczone, ale aspirujące do poznania prawa i zdecydowane na poddanie się regułom pierwszego roku mogły przyjąć nasze miano. Naszym to bowiem zaleceniem opublikowano pierwszą z ksiąg, które zostaną im na początku zaprezentowane. Miano, które im do tej pory nadawano, związane było ze stanem chaosu, w którym całość prawa dawniej się znajdowała. Teraz jednak, kiedy prawo zostało jasno i wyraźnie przedstawione i może być łatwo przekazane ich umysłom, wydaje się konieczne, aby wyróżniali się także innym niż dawne określeniem¹⁹.

Imieniem Justyniana nazywano też liczne miasta. Jedne zakładano od podstaw, jak na przykład *Iustiniana Prima*, którą założono w 535 roku jako siedzibę przyszłego arcybiskupstwa²⁰. Innym zmieniano ich dotychczasowe nazwy, jak chociażby miastu *Ulpiana*, które przybrało nazwę *Iustiniana Secunda*. Wiele miast w różnych częściach cesarstwa zmieniło swe nazwy na Ἰουστινιανούπολις (*Iustinianópolis*).

Imię Justyniana odnajdujemy też w tytulaturze różnych urzędników. Na przykład, na terenie diecezji Pontu funkcjonowali: *comes Iustinianus Galatiae*, *praetor Iustinianus Paphlagoniae*, *proconsul Iustinianus Cappadociae*, *moderator Iustinianus Helenoponti*²¹. Był też *praetor Iustiniani Thraciae*²².

Imieniem Justyniana określano także niektóre formacje wojskowe. W 534 roku utworzono na przykład w Konstantynopolu regiment bizantyjskich kawalerzystów pod nazwą *Vandali Iustiniani Stationarii*²³.

Bibliografia

- Bagnall R.S., Worp K.A., *The Chronological Systems of Byzantine Egypt*, Leiden 2004.
 Barker J.W., *Justinian and the Later Roman Empire*, Madison-Milwaukee-London 1966.
 Bell P.N., *Social Conflict in the Age of Justinian. Its Nature, Management, and Mediation*, Oxford 2013.
 Bonini R., *Introduzione allo studio dell'età giustiniana*, Bolonia 1980.

¹⁹ *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman et al., t. 1, Kraków 2013.

²⁰ Szerzej na temat tego miasta zob. S. Turlej, *Justyniana Prima. Niedoceniony aspekt polityki kościelnej Justyniana*, Kraków 2011.

²¹ Szerzej na temat wymienionych urzędów zob. Ł. Smorczewski, *Administracja diecezji Pontu w późnym cesarstwie*, Poznań 2019.

²² Zob. J. Wiewiorowski, *Zakres terytorialny jurysdykcji praetor Iustinianus Thraciae*, [w:] Hortus Historiae. *Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, red. E. Dąbrowa et al., Kraków 2010, s. 685–706.

²³ Po bizantyjskim podboju Afryki Wandalów, dużą liczbę jeńców wandalich deportowano do Konstantynopola. Część z nich została włączona do gwardii cesarskiej, z reszty utworzono pięć oddziałów po 400 kawalerzystów. Zob. J.A.S. Evans, *The Age of Justinian...*, s. 133.

- Browning R., *Justinian and Theodora*, London 1971 (pol. wyd.: *Justynian i Teodora*, przeł. M. Boduszyńska-Borowikowa, Warszawa 1977).
- The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005.
- Corpus Iuris Civilis*, t. 3. *Novellae*, red. R. Schoell, W. Kroll, Berolini 1954.
- Depuydt L., *AD 297 as the Beginning of the first Indiction Cycle*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 24, 1987, z. 3–4, s. 137–139.
- Diehl Ch., *Justinien et la civilization byzantine au VI siècle*, Paris 1901.
- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman et al., t. 1, Kraków 2013.
- Duncan-Jones R., *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge 1994.
- Evans J.A., *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport 2005 (pol. wyd.: *Justynian i Imperium Bizantyjskie*, przeł. B. Godzińska, Warszawa 2008).
- Evans J.A.S., *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power*, London-New York 1996.
- Feissel D., *Deux Modèles De Cursive Latine Dans L'Ordre Alphabétique Grec*, [w:] *Sixty-Five Papyrological Texts Presented to Klaas A. Worp on the Occasion of his 65th Birthday*, red. F.A.J. Hoogendijk, B.P. Muhs, Leiden 2008, s. 53–64.
- Feissel D., *Documents, droit, diplomatie dans l'Empire romain tardif*, Paris 2010.
- Heather P., *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, New York 2018.
- Honore A.M., *Tribonian*, London 1978.
- Koehn C., *Justinian und die Armee des frühen Byzanz*, Berlin-Boston 2018.
- Kuryłowicz M., *Agoronomos i tabellio. Z historii antycznego notariatu*, „Rejent” 1992, nr 9, s. 9–17.
- Kuryłowicz M., *Chirographa i syngrapha. Z historii antycznych zobowiązań pisemnych*, „Rejent” 1994, nr 10, s. 12–25.
- Kuryłowicz M., *Rzymskie przepisy o dokumentach i czynnościach notarialnych*, „Rejent” 1996, nr 4–5, s. 34–44.
- Maas M., *John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London 1992.
- Maraval P., *L'empereur Justinien*, Paris 2003.
- Martindale J.R., *The Prosopography of the Later Roman Empire: Volume IIIA, AD 527–641*, Cambridge 1992.
- Maza O. I., *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2001.
- Meier M., *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion*, München 2004.
- Meimaris Y.E., *Chronological Systems in Roman–Byzantine Palestine and Arabia*, Athens 1992.
- Millar F., *A Greek Roman Empire. Power and Belief Under Theodosius II*, Berkeley 2006.
- Mitchell S., *A History of the Later Roman Empire*, Oxford 2007.
- Moorhead J., *Justinian*, London 1994.
- Nowak M., *Wills in the Roman Empire. A Documentary Approach*, Warszawa 2015.
- The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan, t. 1, Oxford 1991.
- Prokopiusz z Cezarei, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998.
- Rubin B., *Das Zeitalter Justinians*, t. 1, Berlin 1960; t. 2, Berlin-New York 1995.
- Sarris P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Smorzewski Ł., *Administracja diecezji Pontu w późnym cesarstwie*, Poznań 2019.
- Tate G., *Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient, 527–565*, Paris 2004.
- Turlej S., *Justyniana Prima. Niedoceniony aspekt polityki kościelnej Justyniana*, Kraków 2011.
- Vademezum historia starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1982.
- Wiewiorowski J., *Zakres terytorialny jurysdykcji praetor Iustinianus Thraciae*, [w:] *Hortus Historiae. Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, red. E. Dąbrowa, M. Dzielska, M. Salamon, S. Sprawski, Kraków 2010.

47th Novel of Justinian

Summary

The following text is dedicated to 47th Novel of Justinian. It comprises of the Greek text of the Novella along with its first Polish translation and a brief commentary. In this constitution, the Emperor introduced a new pattern of dating documents that were in legal circulation. Specifically, he decided that all documents and court records were henceforth to be dated according to the consecutive year of the currently reigning Emperor. This method of determining the date was to take precedence and override dating practice according to consulship, indiction or any other local or provincial customs.

Keywords: Roman Law, Justinian, 47th Novel of Justinian.